

בלשנות קוגניטיבית ותורת התרגום

לין חלוזין-דברת

שבילי גוף: יחסי זמן – מרחב במערך המופעים של צירופי יחס

1. מבוא

חקר השינוי הלשוני שואף להתחקות אחר תנועות דיאכרוניות וסינכרוניות בשפה ולאתר את החוקיות שבהן, ועל כן הוא מוצא עניין מיוחד בצירופי יחס. צירוף היחס הוא בן-כלאיים נייד – ראשיתו בשימוש חוזר בצירוף חופשי של יחידות דקדוקיות שונות (מילת יחס ושם-עצם למשל), ואחריתו בהתגבשות לכדי צירוף כבול המופיע בתחומים סמנטיים שונים. לפיכך, צירופי יחס הם ישויות המגלמות שינוי בהתהוות: מחד גיסא הם מסיבים יחידות לקסיקליות לדקדוקיות; ומאידך גיסא, הם מספחים איברים דקדוקיים כמו מיליות, למשל, אל תוך הלקסיקון (בת-זאב שילדקרוט, 1998, 2004). תיאור מהימן של תהליכים משלימים אלו של גרמטיקליזציה ולקסיקליזציה עשוי לשפוך אור על עקרונותיהם של שינויים לשוניים. מערך המופעים הרחב של צירופי יחס מסוימים מעלה בעת ובעונה אחת שאלות סמנטיות, תחביריות ופרגמטיות; בלשנים קוגניטיביים רואים בתופעות אלו גם צוהר לחקר עקרונות כלליים של התפיסה.

העמדה הרווחת בחקר השינוי הלשוני מניחה כי שימושים קונקרטיים בשפה קודמים לשימושים אבסטרקטיים בה. על-פי סברה זו, מנגנונים מטפוריים, למשל, מתבססים על גלישה סמנטית הדרגתית של המוחשי (קונקרטי) אל המופשט (אבסטרקטי) (לייקוף וגיוהנסון, 1980). מקרה מבחן מובהק של סדר זה של האבולוציה התפיסתית הוא ההשאלה של קטגוריות מרחביות לתיאור יחסים בזמן. הופעתם של מונחים מרחביים בתחום הטמפורלי שכיחה בשפות רבות והיא משמשת כיום בסיס תאורטי מוצק לתאוריה הקוגניטיבית. על-פי הדגם המרכזי בתאוריה, מונחים המתארים יחסים במרחב עוברים משדה זה אל שדה הזמן, ומלמדים שנסיון הזמן מומשג על-

פי ניסיוננו המוחשי במרחב. מקורן של מטפורות טמפורליות במונחים ששימשו קודם לכן אך ורק לתיאור יחסים במרחב, מאשש את החד-כיווניות של תהליכים אלו, ומחזק את קדימותו ההיסטורית והאונטולוגית של המבע הקונקרטי למבע האבסטרקטי (ר' למשל טראוגוט 1978, ג'קנדוף 1983, סוויטסר 1990, היינה וקוטבה 2002).

מטרת מאמר זה היא להצביע על הבעיות שהנחות אלו מעוררות ולהציע דגם מורכב יותר של יחסים בין מבעי זמן ומבעי מרחב בתהליכים של שינוי לשוני. בחינה משווה של צירוף היחס בצרפתית *au bord de* ומקבילתו בעברית **על סף** מעלה כי ראוי להפריד בין המונחים "מוחשי" ו"מופשט" לבין "מרחב" ו"זמן". מסקנות המחקר המשווה הן כי ייתכן שיש בנמצא מנגנונים לשוניים המוסרים התנסויות זמן – מרחב משולבות, ועל כן השינוי שתופעות ממין זה נתונות בו, אינו רק דיסקרטי (בדיד) אלא גם המשכי.¹ במילים אחרות, במקרים אלו אין מעתק (טרנספוזיציה) מקטגוריה אחת לאחרת, אלא חלה תנועה כמותית ואיכותית בין משתנים שראוי לראות בה פונקציה משתנה. לפיכך יש צורך במודלים תאורטיים התואמים חישוב (computation) רציף של תהליכים מורכבים של שינוי לשוני, שיתאר המשכיות והבדל בעת ובעונה אחת.

2. יחסי זמן – מרחב: הנחות תאורטיות

המשגת יחסי זמן באמצעות קטגוריות מרחביות היא תופעה בולטת במנגנונים לשוניים שונים (טראוגוט, 1978), והיא מופיעה באופן כזה או אחר בשפות רבות (היינה וקוטבה, 2002). עם זאת, תיאור הפרוצדורה שהשאלה נעשית לפיה עדיין בראשיתו, וכך גם ההבחנה בין טיפוסים שונים של יחסים בין מבעי מרחב וזמן. במאמרה מ-1978 טראוגוט מעירה כי ייתכן שנקיטת מונחים מרחביים כדי לבטא יחסי זמן היא תופעה דיאכרונית מוכחת, אך אין להקיש מכך על טיב היחסים ביניהם במישור הסינכרוני (1978: 373). עבודתם המשפיעה של לייקוף וגיוהנסון (1980) שואפת לערער על ההיררכיה בין מבעים אובייקטיביים וסובייקטיביים, ובכך מניחה יסודות למודלים מורכבים יותר של חקר ההפשטה (אבסטרקציה). עם זאת, היא מותירה את

1. המונח "דיסקרטי" במובן **בדיד** או **נבחן** מוכר לדוברי העברית מן המתמטיקה הדיסקרטית (מתמטיקה בדידה) – הענף העוסק בחקר תופעות שאינן רציפות, כמו קבוצות של מספרים שלמים למשל. המתח בין המשכיות לדיסקרטיות ניכר מאד בהיסטוריה של התאוריה הלשונית ואפשר לאפיין גופים תאורטיים על-פי העדפתם למודלים המשכיים או דיסקרטיים (ר' למשל לאנאקר 2006).

הבעיה של פרוצדורת ההשאלה בעמימותה: לא ברור עדיין כיצד מונחים מתחום סמנטי אחד עוברים לתחום אחר ומהי החוקיות של שינוי זה. אנסקומברה (1992) עוסק ביחסים לשוניים בין מרחב ובין זמן כפי שהם מתבטאים בשימוש במילות יחס בצרפתית. כנהוג, גם בעבודה זו מטפורות טמפורליות נבחנות ביחס לקטגוריות מרחב, והן מתנהלות על-פי הגיון המרחב כאילו היה הזמן עוד ממד שלו. אף על פי כן מסקנות המחקר ביחס לטיפולוגיות מרחב קודמות מטילות צל כבד על המסגרת התאורטית הזו: "המרחב כפי שאנו חווים אותו הוא כרגיל תלת-ממדי, ואילו את הזמן תפיסתנו מנהלת באופן חד-ממדי. אנו יכולים אס-כן לצפות להבדלים" (שם: 138).²

אם פרוצדורות מטפוריות אכן משקפות את ההתנסות הגופנית במרחב ובזמן, ייתכן כי שלא כעמדה הרווחת, מטפורות טמפורליות אינן מצייתות תמיד לסדר המרחבי; ייתכן כי יש להן היגיון משלהן, היגיון המבוסס על ניסיון הזמן. אין נובע מכך כי סכמטיזציה איקונית (דלבק, 2002) – הדמיה ויזואלית של ההתנסות – אינה רלוונטית ליצירתן של מטפורות טמפורליות, אלא יש לבדוק מהו המעמד של הרגע האיקוני (היראגה, 1998) ביחסים הדינמיים בין תפיסת המרחב ובין תפיסת הזמן. גישה כזו, החותרת להבחין בין פרוצדורות שונות בתהליכים של גרמטיקליזציה ולקסיקליזציה (הופר וטראווגוט, 1993/2003), עשויה לאפשר ניסוח מחודש של ההנחה בדבר הייררכיה נוקשה בין מבעי מרחב וזמן. זאת ועוד, ערעור על הזהות בין מבעי זמן לבין "מבעים מופשטים" יוכל אולי לסייע לפתור את הבעיות התחביריות והסמנטיות שמציגים מערכי המופעים המגוונים של צירופי יחס.

3. ההעדפה המרחבית ותוצאותיה

הדומיננטיות של קטגוריות מרחב בפרשנות הליכי הפשטה מתבטאת גם בשכיחותן של מטפורות מרחביות בתאוריה הלשונית עצמה. צירוף היחס בצרפתית *au bord de* והדיון התאורטי בו הוא מקרה מבחן מתאים: ראשית, צירוף היחס מצוי עדיין בתהליכי שינוי ומשמש בתיאור יחסי מרחב וזמן כאחד; שנית, כבר נערך בעניינו דיון מקיף בספרות המקצועית;

2. ר' במקור:

«L'espace tel que nous le concevons habituellement est tridimensionnel, alors que notre conception du temps le déroule unidimensionnellement. On peut et on doit donc s'attendre à des différences» (Anscombe, 1992 : 138).

שלישית, מופעי הצירוף מעלים קושיות תחביריות וסמנטיות המדגימות היטב את הבעיות הנובעות מן ההעדפה המרחבית של התאוריה.

3.1 מקרה המבחן: צירוף היחס בצרפתית au bord de

צירוף היחס בצרפתית au bord de מורכב משתי מילות יחס: (au = à + le) ר- (de), ומן היחידה הלקסיקלית bord שמשמעה סיפון של כלי שיט ובהרחבה, גם של מטוס. אם כן, אפשר לתרגם אותו לעברית באופן מילולי – "על הסיפון של". בצרפתית בת-ימינו אפשר להשתמש בצירוף בהקשרים מובהקים של מרחב, כמו גם בהקשרים מטפוריים מסוימים (פיקוש והונסט 1993, מארק-פושה 2001):

(1) Jacqueline est au bord de la rivière

(1) [ז'קלין על שפת הנהר]³

(2) Jacqueline est au bord de la faillite

(2) [ז'קלין על סף פשיטת רגל]

שם העצם bord מופיע גם בצירוף מילות יחס אחרות. אם כן, יש לשאול מה משותף לשימושים בצירוף היחס ובאילו מקרים אפשר לייחס לצירוף כבילות. כדי לעמוד על החוקיות של תהליכי השינוי הלשוני יש גם להסביר מדוע הצירוף מופיע בשימושים מטפוריים מסוימים ולא באחרים: האם אפשר לקבוע "עקרון סלקציה" שמופעי הצירוף נבחרים לפיו?

פיקוש והונסט (1993) מראות שהשימושים המטפוריים בצירוף au bord de מציינים גבול בזמן. לטענתן, המעתק משדה המרחב לשדה הזמן הוא מקרה מובהק של מעבר מן המוחשי אל המופשט, והגיון המופעים הוא איקוני. השפה העדיפה מופעים קונקרטיים המתקשרים למים ולנפילה, וההפשטה מתרחשת על-פי תבנית המציירת תמונה של מצוק שמעבר לספו נמצא הים או גבולה של תהום.

מארק-פושה (2001) גורסת כי הקריטריון האיקוני שמציעות פיקוש והונסט (1993) אינו מדויק דיו כדי להסביר את עקרון הסלקציה במופעים מסוימים ולא באחרים. יתרה מזאת, לשני סוגי השימושים – המרחבי והטמפורלי – התנהגויות תחביריות שונות, ועל-כן אין להניח זהות ביניהם (מארק-פושה, 2001):

(3) - Où est Jacqueline?

- Elle est au bord de la rivière.

(3) [-] היכן ז'קלין?

- היא על שפת הנהר.

3. משפטים הנתונים בסוגרים מרובעים ([I]) כוללים תרגום המשפט מן הקורפוס לשפה השנייה. בדוגמאות הבאות למשל (1-2) – מצרפתית לעברית.

(4) - Où est Jacqueline?

*⁴ - Elle est au bord de la faillite.

(4) [- היכן ז'קליין?]

* - היא על סף פשיטת רגל.

על-פי ההיפותזה שהיא מציגה, מדובר בשתי תופעות שונות – בצירוף חופשי בשימוש מרחבי (דוגמאות 1, 3) ובצירוף כבול בשימוש הטמפורלי (דוגמאות 2, 4). המופעים הטמפורליים מצויים בתחום המושג "משבר" (Crise), מושג המשותף גם למופעים דו-משמעיים העשויים להתפרש מרחביים או טמפורליים:

(5) Michèle est au bord de l'abîme

(5) [מיכל על סף (ה / Ø) תהום]⁵

3.2 דגמים של שינוי לשוני במקרה המבחן

מהלך ההוכחה של מארק-פושה (2001) מניח כי הקטגוריות "צירוף חופשי" ו"צירוף כבול" מסמנות הבדל תחבירי וסמנטי עמוק – למרות הדמיון החזותי ביניהם (הומוגרפיה) מדובר בשתי תופעות שונות הממוקמות באותו מקום במשפט. על כן אין במהלך זה כדי לתאר את הפרוצדורה המטפורית ולהסביר את ההמשכיות הסמנטית בין שני השימושים בצירוף. נובע מכך כי ההיפותזה ההומוגרפית רואה את השינוי הלשוני מנקודת מבטו של המשפט: השינוי מתבטא לדידה במופעים המתחלפים של יחידות לשוניות בעלות אופי שונה באותה משבצת תחבירית.

בבסיס הסבר זה עומדת המטפורה המרחבית "מיקום תחבירי" המתארת שינוי מנקודת המבט הנייחת של המבנה התחבירי. לכן תיאור השינוי מתעניין פחות בסינטגמות, בתנועתן או בקשר שעשוי להיות בין מופעים שונים שלהן. המטפורה המרחבית מעצבת את השינוי כתנועה דיסקרטית: "שינוי" משמעו תחלופה של יחידות סינטגמטיות ממינים שונים באותה פוזיציה במשפט. במילים אחרות, מכיוון שעל פי קדם-ההנחה ההומוגרפית מתגלע הבדל עמוק בין הצירוף החופשי לבין הצירוף הכבול, אי אפשר ולא צריך להמציא הסבר להמשכיות סמנטית בין שניהם; **ההמשכיות** היא תכונתו של המיקום התחבירי והיחידות הלשוניות המופיעות בו מתאפיינות **בהבדל**.

4. הסימן (*) משמעו שהמשפט אינו תחבירי.

5. השפה העברית מציבה הגבלה על הדו-משמעות של משפט זה: הצירוף הכבול בהוראתו המטפורית אינו יכול להופיע ביידוע. לעומת זאת, הצירוף החופשי עשוי להופיע בהוראה מרחבית ביידוע או בלעדיו. ר' דיון בעניין המופעים הדו-משמעיים בפרק 4.3.2.

הטיעון של פיקוש והונסט (1993) רואה בשינוי מושג שיש להסבירו במונחים אחרים: "שינוי" הוא תנועה של אותה יחידה לשונית בין שדות סמנטיים שונים. גם פרשנות זו מתבססת על מטפורה מרחבית: מדובר בתנועה של אובייקט לשוני מ"שדה" סמנטי אחד ל"שדה" סמנטי אחר. תיאור השינוי מתרכז בצירוף היחס ולא במשפט – על כן הטיעון אינו מתעכב על ההבדל בין הצירוף החופשי לצירוף הכבול ואין בו כדי להסביר את השוני בין ההתנהגויות התחביריות של המופעים. המטפורה המרחבית מעצבת את השינוי כתנועה המשכית; **ההמשכיות** היא גם תכונתה של הסינטגמה, שכן היחידה הלשונית שומרת על זהותה המושגית במהלך תנועתה. לעומת זאת השדות הסמנטיים מתאפיינים **בהבדל** עמוק הנובע מן הפער הקוגניטיבי בין "מוחשי" ל"מופשט". המטפורות המרחביות – של המיקום התחבירי ושל השדות הסמנטיים – עלולות להגביל את תפיסת השינוי הלשוני ולהוביל את הפרשנות הבלשנית למבוי סתום. אין בשתי המגמות כדי ליישב המשכיות והבדל, ויוצא שהן מאלצות אותנו לבחור בין הסבר המתבסס על העדויות התחביריות ומוותר על ההמשכיות הסמנטית, לבין תאוריה המקדמת אחדות סמנטית בין המופעים על חשבון ההבדלים התחביריים והסמנטיים ביניהם. לעומת זאת, מכלול התופעות שמציג מערך המופעים דורש הסבר שיערוב הן לתנועה הסמנטית ההמשכית הן להבדלים הדיסקרטיים בין קטגוריות סמנטיות ותחביריות (לאנאקר, 2006). ממצאי המחקר המשווה עשויים להאיר את ההעדפה המרחבית מעוד זווית ולסייע בפיתוח דגם תאורטי שיסביר מהו ההליך המנחה את השינוי הלשוני.

4. דיון בממצאי המחקר המשווה

4.1 דמיון והבדל בין שני צירופי היחס

כפי שאפשר לראות בדוגמאות שהובאו עד כה, צירוף היחס בצרפתית *au bord de* וצירוף היחס בעברית **על סף** עשויים לשמש בהקשרים מסוימים תרגום זה של זה. עיון משווה בשימושים בשני הצירופים מעלה כי ההקבלות בין המופעים משותפות למגוון תחומים סמנטיים ואף חוצות מבנים תחביריים נבדלים:⁶

(6) Bruits de guerre : La Côte d'Ivoire *au bord de la guerre civile*⁷

(7) [פעמי מלחמה: חוף השנהב **על סף מלחמת אזרחים**]

6. כל ההדגשות הן שלי, אלא אם כן מצוין אחרת (לד"ח).

7. http://www.voxdei.org/afficher_info.php?id=4292.2

(8) Deux protéines, la myoglobine et la troponine sont, en effet, lâchées dans le sang lorsque le sujet est *au bord de la crise cardiaque*.⁸

(9) [שני פרוטאינים, המוגלובין והטרופונין, מופרשים למעשה כשאדם נמצא על סף התקף לב].

(10) [V]ous pourrez également descendre le long du torrent pour admirer la Cascade des Combes et descendre jusqu'à l'aire de pique-nique *au bord de l'Abîme* redevenue calme.⁹

(11) [תוכלו גם לרדת לאורך הזרם כדי להתפעל ממפל קומב {מפל העמקים}, ולרדת עד לאתר הפיקניק, על סף התהום¹⁰ שהופך שוב שליו].

אם כן, הדמיון תקף בצירופים כבולים (6–9) וחופשיים (10–11); במשפטים חסרים (6–7) ושלמים (8–11); ביחס למופעים מרחביים (10–11) ולאירועים פרטניים (8–9) וקיבוציים (6–7). הגיוון בנסיבות מקשה לקבוע מהו הגיוון המופעים ומה מנחה את הדמיון בין שתי השפות: שימושים מופשטים רבים משותפים לשני צירופי היחס, אך לא כולם. ברי גם כי עקרון הסלקציה של שני הצירופים במופעים מטפוריים אינו זהה, וכי העיקרון של צירוף היחס הצרפתי נוקשה יותר. כך למשל שם הספר העברי הזה –

(12) "המאה ה-20 על סף המחר"¹¹

אינו בר-תרגום מילולי לשפה הצרפתית:

(13) *["Le 20e siècle *au bord du demain*"]¹²

יתרה מכך, מופעים דו-משמעיים כמו תהום [abîme] משותפים לשני צירופי היחס, אך מופעים מרחביים במובהק אינם כאלה. מכיוון שמופעים דו-משמעיים עשויים לשמש הן בהוראה קונקרטי (כצירוף חופשי) הן בהוראה אבסטרקטי (כצירוף כבול), אין לנמק הבדל זה במידת הכבילות. צירוף היחס החופשי מופיע לראשונה בשימוש מרחבי בעברית בפרשת "פילגש בגבעה":

(14) ויקם אדניה בבקר ויפתח דלתות הבית ויצא ללכת לדרכו והנה האשה פלגשו נפלת פתח הבית וידיה על-הסף: (שופטים, י"ט, כ"ז).

תרגום הפסוק לשפה הצרפתית אינו כולל את הצירוף *au bord*, אלא צירוף יחס אחר:

8. <http://www.franceisrael.info/articles.php?id=83&rub=2>

9. <http://www.cancoillotte.net/spip.php?article348>

10. שס-עצם פרטי – שם האתר בו מדובר.

11. <http://www.notes.co.il/carmi/1220.asp>

12. הסימן [*] משמעו שהמשפט אינו תחבירי.

(15) Et le matin, son mari se leva, ouvrit la porte de la maison, et sortit pour continuer son chemin. Mais voici, la femme, sa concubine, était étendue à l'entrée de la maison, les mains sur le seuil. (Juges, 19.27).¹³

ואכן, גם השימוש העברי בצירוף על סף באותו הקשר אינו קביל בצרפתית עם צירוף היחס **au bord** :
(16) ידיה על סף הבית.

(17) *[Ses mains sont *au bord de* la maison.]

קושי זה מופיע גם בכיוון ההפוך: על-פי רוב אי אפשר לתרגם לעברית את המופעים המרחביים של **au bord de** באמצעות צירוף היחס **על סף**. הקפיטן טורטל למשל חותם את מכתבו מלב ים במילים האלה:

(18) Messieurs / Votre très humble et tres / Obeïssant serviteur / Tortel / En la vüe de Groay *au bord du vaisseau* / Le Brillant le 25 décembre 1744¹⁴

(19) **[אדוונים / משרתכם הנאמן מאד / והצנוע מאד / טורטל / **על סף האנייה** הצופה אל דה-גרואי / לה-ברייאן ה-25 בדצמבר 1744]¹⁵
אמנם העדר הדמיון תקף בשני כיווני התרגום (עברית-צרפתית / צרפתית-עברית), אך למעשה, התרגום המילולי לצרפתית במשפט (17) אינו תחבירי, ואילו בגרסה העברית של חתימת המכתב (19) התרגום תחבירי אך אינו מהימן. המופע הצרפתי *vaisseau* [כלי שיט, אנייה] משרטט בעברית מצב חוץ-לשוני אחר מהמתואר במקור הצרפתי (18). שכתוב החתימה באמצעות השבת שם הגוף מבהיר את ההבדל בין שתי הסצנות המרחביות:
(20) Je suis *au bord du vaisseau*

(21) **[אני על סף האנייה]

המשפט בצרפתית (20) מאפשר להבין כי הדובר נמצא על סיפון האנייה בלב ים, ואילו המשפט בעברית (21) ממקם את הדובר מחוץ לאנייה. יש להניח שהוא נמצא על היבשה – על רציף, מזח או משטח אחר שעולים ממנו לכלי השיט – בתנועה לכיוון האנייה רגע לפני העלייה אליה. ההבדל בין שני צירופי היחס נוגע אפוא למיקום של הדובר בסצנה המרחבית, והיחסים בין הנושא האנושי לבין **האנייה** שונים בתכלית בשני המשפטים. צירוף היחס

13. התני"ך בתרגום Louis Segond, 1910 :

<http://www.info-bible.org/lsg/07.Juges.html#19>

14. <http://www.histoire-genealogic.com/spip.php?article944>

15. הסימן **] מציין כי המשפט המתורגם הוא אמנם תחבירי, אך אינו מתייחס כלל לאותו מצב עניינים, כלומר אינו מסמן מצב חוץ-לשוני זהה ואינו תרגום נאות של המקור. ר' הסבר מפורט בגוף הטקסט.

בצרפתית מתאר מערכת יחסים אחת בין אדם למרחב ואילו צירוף היחס בעברית מתאר אחרת. הבדל זה מצייר בשני המשפטים תמונה שונה של כיווני התנועה בסכמה, של המבט, של התנועה הפוטנציאלית של הנושא האנושי ושל יחסי הגוף עם הים ועם היבשה. במילים אחרות, אין הקבלה סמנטית בין צירופי היחס החופשיים בשתי השפות ואי אפשר להשתמש בהם באותו אופן.

4.2 שאלת המחקר המשווה

להעדר הדמיון בין המופעים הקונקרטיים עשוי להימצא הסבר פשוט: **סָף** פירושו מפתן, ואילו **bord**, האיבר הלקסיקלי בצירוף היחס בצרפתית, משמעו כאמור סיפון של כלי שיט. אין תמה אפוא ששני צירופי היחס אינם מקבילים זה לזה ושאי אפשר להשתמש בהם לתיאור מקרים חוץ-לשוניים דומים – השניים מציירים התנסות שונה בתנאי המרחב. צירוף היחס בצרפתית מתאר חוויה של אדם הנמצא על סיפון אנייה, צירוף היחס בעברית מתאר הימצאות במפתן הבית.

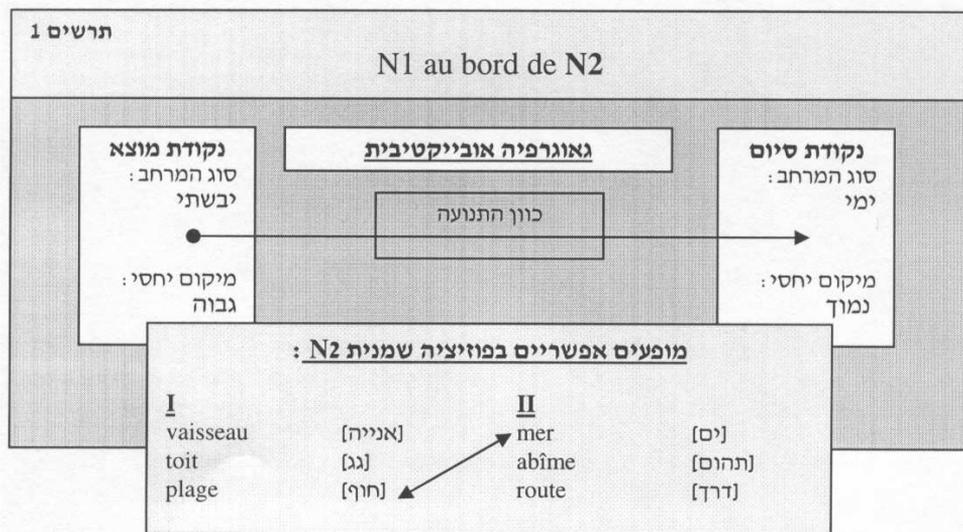
לשוני בין המופעים נמצאות אסמכתאות מוצקות גם מצד התאוריה הקוגניטיבית – **על סָף** ו-**au bord de** מתארים התנסות שונה במרחב, ולכן הם גם משקפים סכמות נבדלות של ניסיון מרחבי (תלמי [1983] 2000, לאנאקר 1991, קלייבר 1998). מכאן שיש לתמוה דווקא על הדמיון בשימושים ולא על ההבדלים ביניהם. אם כפי שנהוג להניח בתאוריה, אנו ממשיגים את הזמן באמצעות תבניות שהתקבעו בהתנסות מרחבית, כיצד אפשר להסביר ששני צירופי יחס בעלי סכמות מרחביות כה שונות זהים דווקא במופעים טמפורליים? וכיצד להסביר כי זהות זו מתבטאת במופעים מסוימים ולא באחרים? מה יכול לנמק את הדמיון בשימוש במופע קונקרטי כמו **תהום** [abîme] ובמופע אבסטרקטי כמו **מלחמת אזרחים** [guerre civile], ובאותה עת להסביר את ההבדל במופעים כמו **אנייה** [vaisseau] המרחבי (הקביל בצרפתית אך לא בעברית) ו**מחר** [demain] הטמפורלי (הקביל בעברית אך לא בצרפתית)?

4.3 יחסי מרחב וזמן בפרספקטיבה משווה

4.3.1 המרחב האובייקטיבי והגיון המופעים

ההיפותזה שתבניות מרחביות מבצעות מעתק לשדות סמנטיים אחרים נתקלת בעוד קשיים מספר. לפי רעיון זה, מבעי הזמן נובעים ממיפוי המרחב ועקרון הסלקציה שלהם במופעים פועל על-פיו. אלא שבשני המקרים שלפנינו המיפוי המרחבי שמוסרים צירופי היחס הוא לכל הפחות עמום,

ואפילו המופעים המרחביים לבדם אינם מספקים תמונה בהירה של הגאוגרפיה האובייקטיבית האופיינית לסיטואציה החוץ-לשונית. המופעים המרחביים של צירוף היחס *au bord de* למשל, אינם עקיבים כלל מן הבחינה המרחבית. המונח הלקסיקלי המשלים מציין לפרקים את האתר היבשתי שהנושא עלול ליפול ממנו או לעבור ממנו, כמו **אנייה**, **גג** או **חוץ** (I), ולפרקים את האתר שנופלים או עוברים אליו, כמו **ים**, **תהום** או **דרך** (II). בולט במיוחד ההיפוך בין המופעים "ים" ו"חוץ" בפוזיציה השמנית N2 (ר' תרשים 1).

שני סוגי המופעים (I, II) מתארים אותה חוויה ממש – בשני המקרים מדובר במעבר לאתר הבטוח פחות. המעבר עלול להתאפיין בנפילה, בתנועה מן האדמה למרחב ימי או בשניהם, וצירוף היחס מבטא אותה התנסות בתנועה פוטנציאלית באותו הכיוון, וזאת למרות המופעים המנוגדים. במילים אחרות, אופי האתר המופיע ב-N2 אינו משפיע על הווקטור של התנועה המסומנת; *au bord de* מבטא אותם יחסים בין N1 למרחב, ואחת היא אם האתר המסומן ב-N2 מייצג את נקודת המוצא או נקודת הסיום של התנועה.

גם צירוף היחס **על סף** לוקה באי-בהירות, ואין הוא מוסר מידע חד-משמעי על-אודות כיווני התנועה בסצנה המרחבית המסומנת. האם זו הנמצאת "על סף הבית" עומדת לבוא אליו או לצאת ממנו? האם היא נמצאת בחוץ או בפנים? בהופעה הראשונה של הצירוף החופשי בספר שופטים (ר' דוג' 14

למעלה) נדמה כי כיוון התנועה הוא מן החוץ אל הבית: אדניה קם בבוקר ועומד לצאת, כלומר הוא נמצא בתוך הבית. בעודו פותח את דלתות הבית, הוא מוצא את האישה שנפלה בפתח הבית וידיה על הסף. משמע, האישה הייתה מחוץ לבית והגיעה כפי הנראה רק עד ספו מבחוץ לפני שנפלה ומתה. לעומת זאת בהופעות מאוחרות יותר נדמה כי **על סף** מופיע דווקא בהקשר של תנועה מכיוון פנים הבית אל החוץ:

(22) [...] בעמדי בחד כרעא **על סף ביתי לנסוע מביתי** [...] ¹⁶

אף כי אי אפשר להגיע למסקנות חותכות בעניין כיוון התנועה של הסכמה, ברי כי עניינן של סינטגמות היחס הכוללות את "סף הבית" הוא בתנועה המתבצעת על קו הגבול שבין פנים לחוץ ובין חוץ לפנים.

מתברר אפוא שגם אם רגעים איקוניים מתערבים בהגיון המופעים, אין מדובר ב"תמונות" מן הסוג שאפשר לצייר על דף. המבעים המרחביים אינם נענים לכללי המרחב האובייקטיבי – הנראה לעין ממבט הציפור, והעשוי להיות מושא למיפוי גאוגרפי ולאנליזה פיזיקלית אובייקטיבית. אם הגיון המופעים המרחביים של שני צירופי היחס אינו נענה למציאות האובייקטיבית של המרחב, אין זה סביר שדווקא הליכים של הפשטה בשדות סמנטיים אחרים יושתתו עליה. אם כן, נדמה כי להתנסות במרחב יש היגיון איקוני אחר שאינו "אובייקטיבי" אך גם אינו בגדר "סובייקטיבי", שכן הוא משותף לקהילת דוברי השפה.

4.3.2 מופעים טמפורליים ומטפורות אחרות

מופעים המציינים אירועים כמו **התקף לב**, **פשיטת רגל ומלחמת אזרחים** משותפים כאמור לשני צירופי היחס, ובשתי השפות מסמנים שימושים אלו סמיכות בזמן, במובן "עוד רגע". בשתי הסינטגמות שכיחים יותר שמות אירועים הנתפסים כשליליים, אם כי הם בהחלט אינם בלעדיים. בעברית בת-ימינו אפשר למצוא למשל:

(23) **על סף יום הולדתו ה-60** ממשך בורשטיין למנוע בכוח המשחק שלו את נפילתו של תיאטרון היידיש לתהום השכחה [...] ¹⁷

אך לא כל השתמעות של האירוע "יום הולדת" עשויה לעבור את עקרון הסלקציה:

(24) *אני **על סף (ה / Ø) יום הולדת**, התקשרי אליי אחר-כך.

16. שוי"ת מנחת יצחק, חלק ה', סימן נ"א.

17. YNet, 23.3.05 : <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3061729,00.html>

נדמה כי תכונת האי-הפיכות של האירוע היא הקריטריון המחייב של המופעים הטמפורליים, ועל כן **יום הולדת** בלא מספר סודר, במובן "מסיבת יום הולדת", אינו כשיר להופיע. הצרפתית אינה מקבלת את שני המופעים העבריים (23, 24). עקרון הסלקציה של *au bord de* מחמיר יותר, והוא דורש מובהקות גבוהה יותר של אי-הפיכות שהאירוע השגרתי [anniversaire]¹⁸ אינו מסוגל לספק.

עיון בקורפוס רחב של דוגמאות כתובות בשתי השפות מעלה כי לא כל המופעים המופשטים מעידים על גבול בזמן:

(25) האב מצוי **על סף פיגור** והבן סובל מהפרעות¹⁹ ברור כי האב לא יהפוך מפגר יותר או פחות ברגע הבא, וצירוף היחס משמש כאן כמת המדגים מטפורה נטולת ממד זמן, המציינת את גבול הנורמה (סוברן, תשס"ח). גם במקרה זה לא מדובר במעתק גרדא של ההתנסות בתנאי המרחב: שלא כמו במופעים המרחביים כאן **על סף** מסמן גבול נטול אימננטיות,²⁰ שאין תחזיות לעברו. שלא כמו "על סף הבית", "על סף פיגור" אינו עוסק בתנועה שהתרחשה או שעומדת להתרחש; שלא כמופעים המרחביים, מופעים מטפוריים מן הסוג הזה מוסרים אבחנה סטטית שעניינה תחום הנורמה.

מסתמן כי מה שאנו מכנים "התנסות מרחבית" כבר כוללת בתוכה חוויית זמן. השערה זו מתאמתת בשתי השפות, וקל לבדוק אותה באמצעות המופעים הדור-משמעיים של צירופי היחס. כפי שמארק-פוש (2001) מציינת, למשפט הזה עשויות להיות שתי הוראות, מרחבית וטמפורלית:

(5) Michèle est au bord de l'abîme

(5) [מיכל על סף (ה/Ø) תהום]

(5.1) מיכל נמצאת על סף מצוק או בור עמוק

[מיכל על סף (ה/Ø) תהום]

(5.2) מיכל נמצאת בסכנה, על סף מצב שלא ברור כיצד ניתן יהיה להיחלץ ממנו

[מיכל על סף תהום]

עיון מעמיק יותר מלמד כי שתי ההשתמעויות מוסרות התנסות בזמן – הסכנה האימננטית שמדוווח עליה בדוגמה (5.2) אינה אימננטית פחות במצב

18. למעשה, לצרפתית אין מונח לקסיקלי מקביל למונח העברי "יום הולדת". *anniversaire* מציין כל יום שנה שהוא, למשל יום נישואין, והוא נגזר מן התיבה *année* [שנה]. בעניין זה, ר' גם דיון באי-הפיכות ותפקידיה בעקרון הסלקציה של המופעים בפרק 5.3.

19. הארץ, 1996.22.5

20. "אימננטיות" (*imminence*) במובן סמיכות בזמן. כל השימושים במונח ובנגזרותיו מופיעים כאן בהוראה זו: כך יש לקרוא את שם התואר "אימננטי" במובן **ממשמש ובא**, **עומד להתרחש בקרוב**.

החוץ-לשוני המתואר ב-(5.1). בהימצאות "על סף מצוק או בור עמוק" חוויית הזמן וחוויית המרחב מתלכדות לאחת וקשה מאד להפריד ביניהן הפרדה אנליטית. עניינה של ההוראה המרחבית הוא במפגש עם תנאי זמן – מרחב שיש בהם סכנה. "סכנה" היא מושג טמפורלי שעניינו היתכנות גבוהה להתממשות של תחזית מאיימת. על כן כל התנסות גופנית בתנאי מרחב המציבים סכנה היא בהכרח גם התנסות בזמן. הסכנה נובעת מן המפגש בין מגבלה טמפורלית לתנאי מרחבי – מבחינתו של דובר אנושי הזמן "מתקדם" רק לכיוון אחד, ולמפגש עם תנאים מרחביים מסוימים עלולות להיות תוצאות בלתי-הפיכות.

מופעים כגון **תהום** מסמנים התנסות שעניינה מפגש בין אי-הפיכות ביולוגית לבין חוקי הכבידה של כדור-הארץ. הסכנה שמדובר בה כאן היא סכנת נפילה – כלומר, התחזית שהמפגש בתנאי מרחב אנכיים יגרום לגוף לתוצאות בלתי-הפיכות. לו "נפילה" לא הייתה עלולה להיות בלתי הפיכה – כלומר לא הייתה מחברת בין מגבלה טמפורלית לבין תנאי מרחבי – היא לא הייתה מסוכנת יותר מהליכה מחדר לחדר, שגם עליה פועל אותו חוק כבידה. במילים אחרות, העובדה האובייקטיבית שתחתית התהום נמוכה יותר מספה העליון אינה מסוכנת כשלעצמה – היא מסוכנת בעבור יצורים ביולוגיים החווים בתנאי מרחב מסוימים את הגרוויטציה כבלתי הפיכה. המבע הלשוני ממשיג את הסכמה האיקונית של התנאים הגאוגרפיים האובייקטיביים מבעד למגבלה הטמפורלית; בלעדיה, לתנאים אלו אין כל משמעות.

אם כן, נדמה שאפשר להבחין כאן בין שלוש קטגוריות של מופעים: מופעים טמפורליים; מופעים מרחביים המשלבים בין ניסיון הזמן והמרחב; מופעים שעניינם תחום הנורמה ושאינם מערבים התנסות בזמן. אולם ההבחנה החדה בין הקטגוריות אינה נאמנה תמיד למציאות הלשונית. צירוף כבול דומה המופיע במבנה תחבירי אחר מערב למשל בין כמה רעיונות:

(26) נדחתה בקשתה של גוגל **לדחות על הסף** את התביעה אשר הוגשה כנגדה (...)²¹

(27) ניסיונה של ניו פארם **לסלק את התביעה נגדה על הסף** (...)²²

(28) האם אפשר **למחוק על הסף** תביעה מחמת התיישנות, עוד בטרם ניתן אישור להגשת תביעה ייצוגית (...)²³

ה"נדחה על הסף" אינו עובר או נכנס פנימה, וברי כי ההבחנה האיקונית בין חוץ לפנים נשמרת. אך גם כאן ההנחה בדבר מעתק של תנאי המרחב

21. http://www.netlaw.co.il/it_itemid_2056_desc_ftext_20%20זכויות יוצרים.htm

22. הארץ, 22.2.2005.

23. <http://www.nevo.co.il/serve/shopping/mails/139-07.html>

האופייניים למופעים המקוריים אינה מספקת, וברי שהליכי ההפשטה מורכבים יותר. ראשית, **הסף** הנידון אינו סימטרי והתנועה דרכו איננה דו-כיוונית – אי-אפשר "להתקבל על הסף", וה"נדחה על הסף" כבר לא "יכנס". שנית, מה שאינו "עובר את הסף" אינו עומד בדרישות הנורמה והוא גם נדחה, מסולק או נמחק מיד. במילים אחרות, אף שמדובר בצירוף כבול אחר ביידוע ובלא משלים שמני, הוא מעיד על קשר בין המקור המרחבי של **על סף** לבין מטפורת הנורמה וההוראה הטמפורלית.

יתרה מזו, אי אפשר לפטור את העירוב המסוים הזה בין הקטגוריות בנימוקים תחביריים. "להלך על הסף" והנגזרת השמנית שלו "הליכה על הסף" מופיעים במבנה תחבירי דומה:

(29) לא רק שהוא יכול **להלך על הסף** בלי להיפגע, אלא אפילו להאמין שהוא אינו הולך כלל על הסף [...] ²⁴

(30) **בהליכה על הסף** חייבת להילקח בחשבון אפשרות המעבר על הסף (זו הטיפשות) וראוי שלא להמליץ על צעדים הריגורל למישהו אחר כשאתה בתפקיד המעודדת הנלהבת מן הצד (זו הצביעות). ²⁵

למרות זאת, ההפשטה המרחבית אינה זהה – "הליכה על הסף" דומה יותר להליכה על גבול התהום מאשר על הקו המפריד בין פנים לחוץ. הדימוי המרחבי בהחלט מערב רעיון של זמן, אך האימננטיות הטמפורלית אינה מופיעה כאן בהשתמעות של מידיות גרדא כמו בדוגמאות (26 – 28), אלא במובן סכנה לאי-הפיכות, בדומה לשימושים הטמפורליים במבנה הכבול **על סף N2**.

השימושים בצירוף היחס בצרפתית המורים על תחום הנורמה (מארק-פושה, 2001 : 193) מדגימים גם הם עירוב דומה, ואפשר אפילו להמירם בתיאור זמן:

(31) Le pays est au bord du (sur + *E) peuplement

(31) [הארץ על סף (Ø) פיצוץ אוכלוסין]

(32) Cet enfant est au bord de la (sous +*E) alimentation

(32) [הילד הזה על סף (Ø) תת-זונה]

עם זאת, הדומיננטיות של רעיון החריגה מן הנורמה (שם) אינה משותפת לכל המופעים הטמפורליים.

הממצאים משתי השפות מעידים שהדינמיקות המטפוריות נעות בעת ובעונה אחת בכיוונים שונים. המופעים המגוונים אינם מאפשרים להסתפק בדגם פרשני המתבסס על מעתק בין "מוחשי" ובין "מופשט", ונראה ש"הפשטה"

24. הארץ, 18.1.2006.

25. מתוך פורום אינטרנטי (<http://www.haayal.co.il/story?id=1646&LastView=#175990>). שלא כיתר הדוגמאות, זו אמנם כתובה, אך במשלב לשוני התואם את שפת הדיבור, בהתאם למוסכמה של הפורומים.

כרוכה ביחסים כמותיים ואיכותיים משתנים בין קטגוריות סמנטיות שונות. הבהרת טיב היחסים בין מופעים מרחביים, מופעים טמפורליים ובין שימושים שעניינם נורמה וחריגה ממנה, חיונית כדי לתאר באופן הולם את הפרוצדורה של ההפשטה ולהבחין בין טיפוסים שונים של הליכים מטפוריים. המודל הנדרש יתבקש אפוא לעמוד בעת ובעונה אחת על ההיבטים ההמשכיים והדיסקרטניים של התנועה הסמנטית.

5. שבילי גוף: לקראת מודל דינמי

5.1 מתפיסה מרחבית של שינוי לדגם חישובי

משום שהתנסויות גופניות מסוימות מערבות בין חוויות שונות, ייתכן שצירופי היחס המדווחים עליהן כוללים כבר בנקודת המוצא שלהם פוטנציאל הפשטה בכיוונים סמנטיים שונים. הממצאים משתי השפות מעלים כי על *au bord de* מסמנים התנסויות זמן – מרחב מעורבות באמצעות המופעים המרחביים. אם הצירופים החופשיים מסמנים התנסויות משולבות, לא מן הנמנע שצירופי היחס עושים זאת באופן עקיב עוד לפני שהם עוברים גרמטיקליזציה ולקסיקליזציה, וממשיכים בכך גם לאחריהן. הנחת עבודה כזו היא מפתח למודל דינמי: הניסיון המרחבי והניסיון הטמפורלי עשויים להיות מיוצגים באמצעות משתנים מתמטיים שהיחס ביניהם נתון בשינוי. האבולוציה המובילה למופעים הטמפורליים לא מצטיירת כאן כמעטק, אלא כרצף של תמורות ביחסים הפרופורציונליים בין שני המשתנים. המשגה כזו של "שינוי" מאפשרת ליישב בין העדויות להתפתחות המשכית לבין הראיות לקיומן של קטגוריות סמנטיות ותחביריות נבדלות.

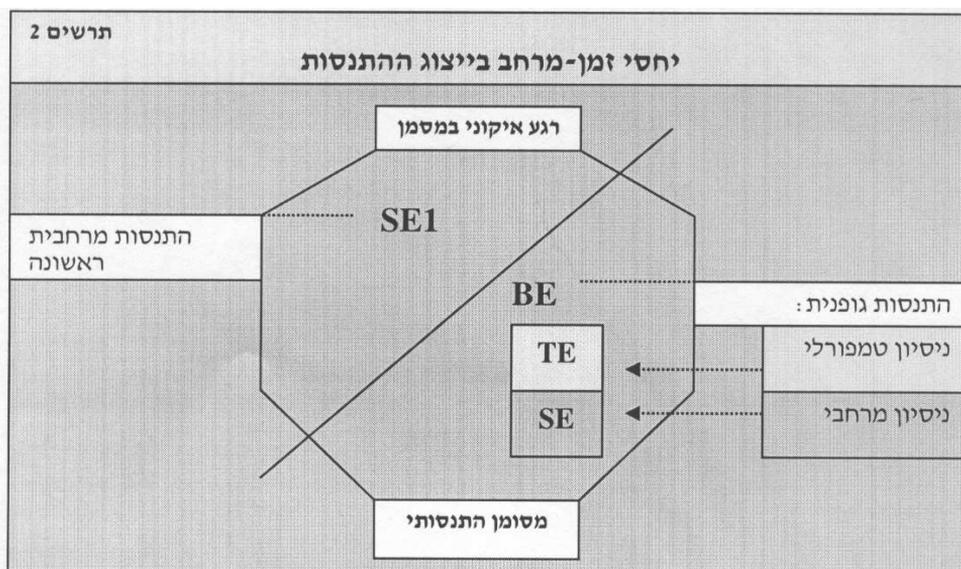
בפרק זה יוצגו בקצרה עיקרי המודל הדינמי. הדיון בבעיות שנבחנו עד כה ייערך ביחס לשלושה שלבים בהפשטה: (1) התגבשות לכדי צירוף יחס; (2) התפתחות בציר הדומיננטיות הטמפורלית; (3) התפתחות בציר הדומיננטיות המרחבית. שלבים אלו תלויים זה בזה והם נתונים בהתפתחות היסטורית. לפרקים הם עוקבים ולפרקים הם חופפים; יש אפוא לראות בהם דינמיקות המבטאות ממדים דיאכרוניים וסינכרוניים כאחד.

5.2 גרמטיקליזציה ולקסיקליזציה

המודל הדינמי מחייב הבחנה קפדנית בין פרוצדורות קוגניטיביות האופייניות למסמנים והליכים הנוגעים למסומנים: על *au bord de* כוללים אמנם שמות עצם המתארים אובייקטים מרחביים, אך צירופי יחס אינם מסמנים אובייקטים אלא את היחסים ביניהם. אם היחסים שמדובר בהם מבטאים התנסויות זמן – מרחב משולבות, ההבחנה בין הסינטגמה בעלת החזות המרחבית לבין המסומנים שלה עשויה לאפשר תיאור מדויק יותר של הליכי

ההפשטה (ר' תרשים 2). יש כאן קושי: כרגיל, איננו מפרידים בין המשתנה המרחבי למשתנה הטמפורלי, ואנו מעדיפים את המידע המרחבי הנראה לעין. העדפה זו לאינפורמציה ויזואלית אינה פוסחת גם על התאוריה.

תהליכים של גרמטיקליזציה מלווים כאמור בלקסיקליזציה – היינו, גיבוש הצירוף לכדי יחידה סמנטית אחת (בת-זאב שילדקרוט, 1998, 2004). הרגע האיקוני המאפיין את הלקסיקליזציה של צירופי יחס מותר חותם בלתי נמחה על השימושים בו. את ההתנסות המרחבית אנו מזהים לא רק בזכות שם העצם (סָף / bord), אלא גם באמצעות סכמה איקונית (לאנאקר, 1991) – מעין "תמונה קוגניטיבית" המייצגת בתודעתנו את היחסים המסוימים שהצירוף מסמן (תלמי [1983] 2000, 1994, 2003). כפי הנראה, הלקסיקליזציה הראשונית מעצבת את תנאי הסצנה המרחבית על-פי האתר שהתרחשה בו לראשונה ההתנסות, ומקבעת את המסמן בדמותו. המופעים המרחביים הראשונים הם עדות לשונית לזהות המקום שמדובר בו ולתנאי המרחב הכרוכים בו: במקרה של **על סף** מדובר בסף הבית; במקרה של **au bord de** מדובר בסיפון אנייה.

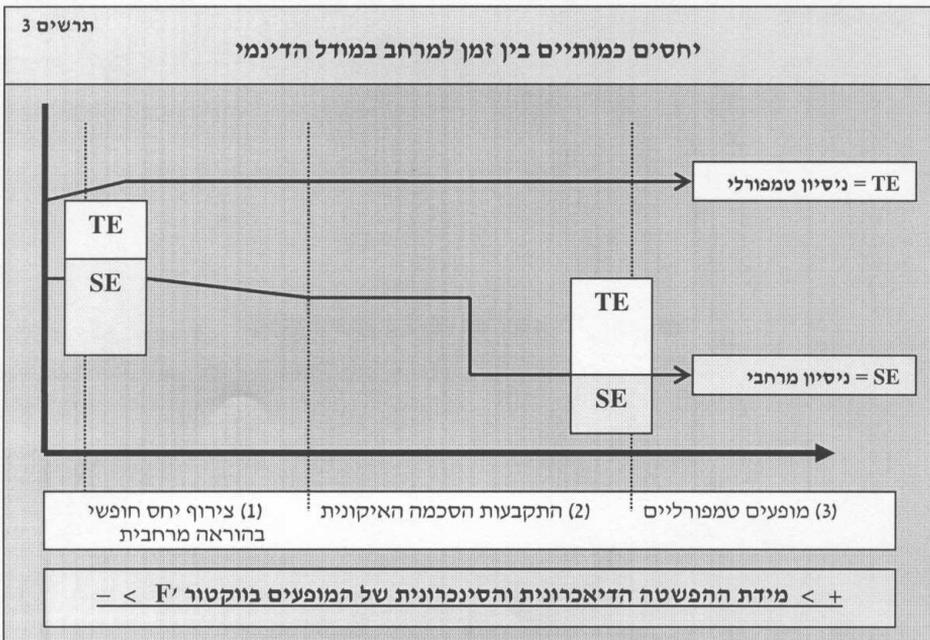

למרות דמיונה של הסכמה האיקונית לדימוי ויזואלי, אין היא מייצגת את תנאי המרחב האובייקטיבי אלא את היחסים בין המתנסה לאתר החוויה. אפשר להניח אפוא שאם אתר זה מספק התנסות זמן-מרחב, הדימוי הקוגניטיבי נושא בחובו גם את שאינו נראה לעין – היינו, את ניסיון הזמן. הדימוי המרחבי של מקום ההתנסות שהתקבע במסמן הוא אפוא בגדר קוד שהצירוף יישא עמו גם אם יאבד את המסומן המרחבי שלו בשל ההפשטה.

לעומת זאת המסומנים אמנם מתעצבים לפי האתר, אך מאותה נקודה ואילך היחסים ביניהם נתונים בשינוי מגוון והמשכי. במילים אחרות, תהליכי השינוי הלשוני אינם נעצרים ברגע איקוני אחד; הם ממשיכים לחול על המסומנים זמן רב אחר כך וההפשטה מייצרת גוון גם במישור הסינכרוני. הבחנה זו בין החותם האייקוני הקבוע של המסמן לבין המסומנים ההתנסותיים הנתונים בתנועה מתמדת חיונית בעבור תיאור הולם של התופעות. יש להקפיד עליה במיוחד לאור הנטייה הקוגניטיבית לערבב בין זמן ומרחב ולהעדיף נתונים ויזואליים כאשר הם זמינים.

5.3 ציר הדומיננטיות הטמפורלית (F')

היחס המשתנה בין ערכי הנתון המרחבי וערכי הנתון הטמפורלי מפיק מטפורות מסוגים שונים. המודל הדינמי אינו מבדיל הבדל עקרוני בין מופעים האופייניים לשדות סמנטיים שונים – הם נתפסים כולם פרי תמורות כמותיות ואיכותיות בין יחסי המשתנים (ר' תרשים 3). ערכי המסומן הטמפורלי הנתון כבר בנקודת הפתיחה מאפשרים לתפוס את ההפשטה (אבסטרקציה) במובנה הלטיני המקורי, כהפחתה של מנות (קוונטות) מרחביות. צירוף היחס מסמן תמיד התנסות בזמן – מרחב, ועל כן סכום המשתנים קבוע. בשל כך ערכיהם היחסיים של ניסיון הזמן וניסיון המרחב המוכלים בהתנסות המסומנת מגיבים זה לזה – ככל שהמרכיב המרחבי קטן כך גדל חלקו היחסי של המרכיב הטמפורלי.

דינמיקה זו מסבירה מדוע הדמיון בין המופעים של שני צירופי היחס מתמש רק לאחר מידה מסוימת של הפשטה. ההבדל המהותי בניסיון המרחב שמסמנים **על סף** ו-**au bord de** אינו מאפשר דמיון בין המופעים; ההפחתה במשקלו היחסי של המרכיב המרחבי מגלה כי שתי ההתנסויות מדווחות על מפגש דומה עם המגבלה הטמפורלית. כך, מופעים בעלי דומיננטיות טמפורלית המדווחים על סכנת אי-הפיכות, כמו **מלחמת אזרחים**, **התקף לב**, ו**פשיטת רגל**, עוברים את דרישות הסלקציה של שתי השפות. הדמיון בין מופעי שני הצירופים נובע מזהות החוויה הטמפורלית, ועל כן רק הפחתה כמותית משמעותית במשקלו היחסי של המרכיב המרחבי הנבדל מאפשרת להקבלה זו להתבטא באופן נראה לעין. העובדה שהפשטה ממין זה דורשת "מנה" מסוימת של הפחתה יכולה גם להסביר את ההבדלים הדיסקרטיים בין מופעים בעלי דומיננטיות טמפורלית ודומיננטיות מרחבית, וזאת בלא לפגום באופי המשכי של תיאור התנועה.

למרות הדמיון בין פרוצדורות ההפשטה בשתי השפות, האיכויות השונות של הניסיון הטמפורלי אינן מאפשרות לעיקרון הכמותי של ההפחתה המנתית להוביל לזהות בין המופעים המופשטים. איכות הניסיון הטמפורלי תלויה בסך המרכיבים של ההתנסות הגופנית – כלומר, גם בניסיון המרחבי. כאמור, תהליכי הגרמטיקליזציה והלקסיקליזציה מעצבים את ההתנסות הגופנית שמסמן **au bord de** ביחס לסיפון האנייה. משמע, הצירוף מסמן תחזית לתנועה המערבת שתי חוויות מרחביות: (1) נפילה מן הסיפון, כלומר מעבר לא נשלט מפוזיציה גבוהה לנמוכה; (2) מעבר ממרחב דמוי יבשה למרחב ימי שחלים עליו כללי תנועה אחרים. שתי החוויות מערבות מפגש עם שני תנאים טמפורליים שמעמדם שונה (ר' תרשים 4): (1) מגבלת אי-הפיכות שמשמעה סכנה; (2) אימננטיות של התנועה הצפויה במרחב. האיכות הטמפורלית של האי-הפיכות גבוהה יותר, שכן היא מאיימת על חיי הגוף.

ההתנסות הגופנית של **על סף** מורכבת מחוויה מרחבית אחרת המתקבעת בסכמת התנועה על סף הבית. הסף מפריד בין פנים לחוץ. אף שלרוב פתח הבית מסמן גבול בין שני חללים מאוזנים, התנועה **על סף** מערבת גם היא סכנת אי-הפיכות. מקור הסכנה בחוויית המעבר בין מרחב מוגן למרחב שאינו מוגן ובטשטוש הגבול ביניהם – כלומר, לא בתנאים האובייקטיביים של הסצנה המרחבית, אלא בהתנסות הגופנית התופסת את התנאים המרחביים מבעד למגבלות הביולוגיות-טמפורליות שלה. גם הצירוף בעברית מסמן ניסיון מרחבי בעל שתי איכויות: (1) תנועה על קו הגבול בין פנים לחוץ; (2) תנועה בין שני מרחבים מאוזנים שגבול מפריד ביניהם. הניסיון

המרחבי מן הסוג הראשון מזמין סכנת אי-הפיכות אימננטית. השני אמנם מערב אימננטיות, אך הוא בהחלט הפיך.

מבחינת האיכות הכוללת של ניסיון הזמן בהתנסות הגופנית, ברי אפוא ששני צירופי היחס אינם זהים. צירוף היחס בצרפתית מתאפיין באיכות טמפורלית גבוהה יותר, ועל כן הוא ידרוש אי-הפיכות דומיננטית במופעים הטמפורליים שלו. גם כאשר הוא מגיע להפשטה מקסימלית, היינו, להפחתה מרבית של ערכי המרכיב המרחבי, תידרש סלקציה איכותית חמורה יותר ביחס למופעים הטמפורליים. כך, מופעים טמפורליים המסמנים אימננטיות גרדא כמו על **סף הסכס**, אינם עוברים את עקרון הסלקציה של *au bord de*. אפילו מופעים הכוללים בנוסף לאימננטיות גם איכות מסוימת של אי-הפיכות, כמו **יום הולדת**, אינם מובהקים דיים מבחינת איכותם הטמפורלית כדי לעבור את סף הסלקציה של הצירוף בצרפתית.²⁶ כדי להשיג משמעות דומה, תעדיף הצרפתית מופעים המסמנים אי-הפיכות מובהקת יותר, כמו *vieillesse* [זקנה] או *adolescence* [התבגרות] למשל.

5.4 ציר הדומיננטיות המרחבית (F'')

ההעדפה המרחבית האופיינית לתאוריה ותפיסת השינוי הנשענת על מטפורות מרחביות מרכזות את תשומת הלב התאורטית בהבדל בין מופעים מרחביים לטמפורליים. עם זאת, כפי שראינו הפרוצדורות המטפוריות מובילות גם להפשטות אחרות. הפשטה בכיוון של דומיננטיות מרחבית מתרחשת במקביל להפשטה על הווקטור F' המוביל לדומיננטיות טמפורלית. מן הבחינה הדיאכרונית יש לציין כי כמה מן התופעות המעניינות יותר שווקטור F'' מספק, חלות רק לאחר שהופחתה מנה מרחבית משמעותית בציר המקביל.

זיקות איכותיות ביחסי זמן ומרחב		
תרשים 4		
au bord de		על סף
SE	TE	SE
(1) גבוה / נמוך	אי-הפיכות + אימננטיות	(1) פנים / חוץ
(2) יבשתי / ימי	אימננטיות	(2) מרחב מאוזן / מרחב מאוזן

ההפשטה על ווקטור "F עשויה להיות פרי העדפה כמותית של אחת החוויות המרחביות המוכלות במרכיב המרחבי ההתחלתי (ר' תרשים 4). לעתים היא אף מצביעה על סלקציה ביניהן: רק אחד מן הרכיבים המרחביים נותר בתרכובת ההתנסותית. בצירוף היחס בצרפתית מגמה זו בולטת במיוחד, והיא מופיעה כבר בשלבים מוקדמים של ההתפתחות הדיאכרונית. כך נוכל למצוא זה בצד זה את המופעים mer [ים] ו-*toit* [גג]. הראשון, mer [ים], הוא כפי הנראה תוצר של הליך מטונימי המוחל על שמות כלי שיט (*vaisseau* [אנייה] ודומיו). המטונימיה מתבססת על העדפת הרכיב השני בניסיון המרחבי, היינו, המעבר בין מרחב דמוי אדמה למרחב ימי, והמופע mer [ים] מצביע על הפחתה משמעותית בדומיננטיות של דימוי הנפילה. המופע *toit* [גג] נובע מבחירה ברכיב הראשון של הניסיון המרחבי – חוויית הנפילה, וסילוקו של הרכיב השני – המעבר בין מרחב בעל אופי יבשתי למרחב מימי.

גם העברית בתימינו מאפשרת הפשטות מרחביות מובהקות, אם כי הן שכיחות פחות מההפשטות האופייניות ל"F, והן מופיעות מאוחר יחסית בהתפתחות הדיאכרונית של צירוף היחס בעברית. הפחתה מסוימת ברכיב פנים – חוץ עשויה להוביל לעל **סף רחבת החמש**²⁷ או להפשטות מרחביות אחרות שהמרכיב הטמפורלי שלהן מתאפיין באיכות נמוכה.

בשל הזיקות בין הניסיון המרחבי ובין הניסיון הטמפורלי, הבחירה ברכיב מרחבי זה או אחר גם גוררת השלכות על איכות המרכיב הטמפורלי. כך למשל, אם העברית "נפטרת" מן הרכיב המרחבי השני, הכולל סצנה מרחבית של גבול בין שני תחומים מאוזנים, מתחזקת ההשתמעות הטמפורלית של אי-הפיכות ונוכל לקבל **ללכת על הסף**, המרמז גם על סכנת נפילה מטפורית. אחד הרכיבים המרחביים עבר מנה של הפחתה, והמשתנה הטמפורלי הגיב אליו. התוצאה הקוגניטיבית היא דימוי מרחבי של אי-הפיכות, היינו נפילה.

הדומיננטיות המרחבית עשויה גם לנבוע מגדילה משמעותית של ערכי המשתנה המרחבי על חשבון ערך המשתנה הטמפורלי. מטפורות שעניינן תחום הנורמה נשענות על הליך כמותי מן הסוג הזה. הן עשויות לשמר ערכים מסוימים של טמפורליות כמו בדוגמה של **לדחות על סף** ודומיו, או להיפטר מהם כמעט לחלוטין כמו בדוגמה של **על סף פיגור**. בשל אותו הליך כפי הנראה, ועל דרך ההרחבה, נוכל למצוא בעברית בתימינו גם מטפורות שעניינן יצירת טיפוסים ותיחום סיווגים, לאו דווקא בעלי זיקה ישירה לנורמה:

(33) הטון היה אז מפויס, על סף הפיוט [...] ²⁸ סקירה דיאכרונית של התפתחות המופעים בשפה הצרפתית מעלה כי *au bord de* נוטה לשמר ערכי זמן, הן במישור הכמותי הן במישור האיכותי. כך למשל, אפילו לשימושים שעניינם תחום הנורמה ערכים טמפורליים גבוהים, לא רק של אימננטיות אלא גם של אי־הפיכות. עם זאת, מבט במופעים בני־זמננו מעלה כי למרות תנאי המוצא שלו, גם צירוף היחס בצרפתית מתגמש עם הזמן ונשחק יותר ויותר שחיקה כמותית ואיכותית של המרכיב הטמפורלי. כך אפשר למצוא בזמן האחרון מופעים בעלי ערכי טמפורליות נמוכים ביותר שעניינם תחום הנורמה כמו *illégalité* [אי־חוקיות] למשל, הקביל גם בעברית בת־ימינו:

(34) [...] *c'est tout simplement inacceptable, et au bord de l'illégalité!*²⁹

(35) [זה פשוט בלתי מתקבל על הדעת, ועל סף האי חוקיות!]

6. סיכום

"שבילי גוף" מדגים כי יישוב המשכיות והבדל אינו בלתי אפשרי (לאנאקר, 2006), וכי מודל מן הסוג הדינמי עשוי להציע פרשנות לתופעות שתאוריה לשונית המבוססת על העדפה מרחבית אינה יכולה להסביר. הדינמיות של המודל מושגת באמצעות ניסוח פורמלי של היחסים בין הקטגוריות ההתנסותיות. מתיאור זה נובע למשל כי מופעים טמפורליים אינם "קונקרטיים" פחות ממופעים מרחביים; הם עשויים להיות תוצאה של הפשטה יחסית – במובן הפחתה – של ערכי המשתנה המרחבי. מכאן שתוצרי הלוואי של המודל יוכלו אולי לתרום משהו להבנת היחסים בין תפיסת הזמן ובין תפיסת המרחב. ייתכן גם שלמודל מסוג זה יכולת חיזוי גבוהה יותר בנוגע למופעים עתידיים של צירופי יחס. מידת יעילותו של המודל בהסבר תופעות כלליות יותר ומידת יכולת החיזוי שלו תוכלנה להתבהר כאשר הוא ייושם גם על דוגמאות אחרות של שינוי לשון.

רשימת מקורות

- Anscombre, J.C., "Sur/Sous : de la localisation spatiale à la localisation temporelle", *Lexique* 11, pp. 111–145. (1992) אנסקומברה
- Bat-Zeev Shyldkrot, H., "Grammaticalisation et évolution de la langue, théories et systèmes", *Travaux de linguistique* 36, pp. 27–36. (1998) בת-זאב שילדקרוט
- Bat-Zeev Shyldkrot, H., "Grammaticalisation et changements sémantiques: le cas de *vers* et *envers*", in *La polysémie*, O. Soutet (éd.), Paris, Editions de la Sorbonne, pp. 203–229. (2004) בת-זאב שילדקרוט
- Jackendoff, R., *Semantics and Cognition*, Cambridge/London, The MIT Press. (1983) ג'קנדוף
- Delbecque, N. (éd.), *Linguistique Cognitive: Comprendre comment fonctionne le langage*, Bruxelles, Duclot. (2000) דלבק
- Hopper, P. J. and Traugott, E. C., *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press. (1993/2003) הופר וטראוגוט
- Heine, B. and Kuteva, T., *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press. (2002) היינה וקוטבה
- Hiraga, M. K., "Metaphor-Icon Link in Poetic Texts: A Cognitive Approach to Iconicity", *The Journal of the University of the Air* 16, pp. 95–123. (1998) היראגה
- Traugott, E. C., "On the Expression of Spatio-Temporal Relations in Language", in J. H. Greenberg (ed.), *Universals of Human Language*, Vol. 3, Stanford, Stanford University Press, pp. 369–400. (1978) טראוגוט
- Langacker, R. W., *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol II: Descriptive Application, Stanford, Stanford University Press. (1991) לאנאקר
- Langacker, R. W., "On the continuous debate about discreteness", *Cognitive Linguistics* 17(1), pp. 107–151. (2006) לאנאקר
- Lakoff, G. and Johnson, M., *Metaphors We Live By*, Chicago, University of Chicago Press. (1980) לייקוף וג'והנסון
- Marque-Pucheu, C., "La sélection des noms dans la locution *au bord de N* et le concept analytique de «*crise*»", *Le Français moderne* 2, pp. 183–198. (2001) מארק-פוש

סוברן (תשס"ח) סוברן, ת., "הסמנטיקה של מושג הינורמה", בתוך **שערי לשון** ג', בעריכת יי ברויאר, א' ממן וס' פסברג, ירושלים תשס"ח, עמ' 151 – 164.

Sweetser, E. E., *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge, Cambridge University Press. (1990)

Picoche, J. et Honeste M. L., "L'expérience de l'espace et sa symbolisation vue à travers la polysémie des mots *bord* et *côté*", *Motivation et iconicité: faits de langues*, 1993/1. (1993) פיקוש והונסט

Kleiber, G., Les prépositions spatiales DEVANT/ DERRIERE ont-elles un sens ou deux?, *Cahiers de Lexicologie*, LIII (1), pp. 97–116. (1998) קלייבר

Talmy, L., "How Language Structures Space", *Toward a Cognitive Semantics*, Vol. I, Cambridge MAS/London GB, The MIT Press. (2000 [1983]) תלמי

Talmy, L., "The Windowing of Attention in Language", in M. Shibatani and S. Thompson, *Festschrift for C. Fillmore*, p. 124–156. (1994) תלמי

Talmy, L., "The Representation of Spatial Structure in Spoken and Signed Language: A Neural Model", *Language and Linguistics*, 4.2, pp. 207–250. (2003) תלמי